

JUHÁSZ GÉZA

Keserű ember

Az írói önéletrajzok mindig nagy érdeklődésre tarthatnak számot, ha számottevő író életéről és munkájáról van szó. Nemcsak a pletykaszzerű apró intimítások érdeklik az olvasót — sőt, elsősorban nem azok —, hanem az író, aki az ilyen őszinte líriai kitérülésekben rendszerint egészen közvetlenül jelenik meg előttünk mint magánember is. Érdekesek másrészt az önéletrajzok azért is, mert egy kicsit mindig korrajzok, kordokumentumok is, más jelentős emberek is szerepelnek bennük, akik az író életébe valamilyen formában bekapcsolódnak.

Az elmondottak teljes mértékben érvényesek Nagy Lajos önéletrajzi regényeire, A lázadó emberre és A menekülő emberre. Mindjárt kezdetben elmondhatjuk róluk, hogy se nem regények a szó megszokott értelmezésében, se nem önéletrajzok. Több is, kevesebb is önéletrajznál e két könyv. Néhol hiányzik belőlük az összefüggés, meg-megszakad bennük az időbeli folytonosság, de megismerjük belőlük az embert és korát, s egy kissé szinte emlékiratként is hatnak: maga az író tudatosan törekszik arra egészének bemutatására egy-egy jellegzetes eseményen vagy a közéletnek, a sajtónak bizonyos eseményekre való reagálásán keresztül, s különös figyelmet szentel az irodalmi élet

bemutatásának. Igar, hogy műve befejezetlen maradt, (az első kötet az 1883-tól 1914-ig, a másik pedig az 1914-től 1934-ig terjedő időszakot ismerteti), s talán legérdekesebb, legizgalmasabb részét vitte magával az író a sírba, de így is nagyon sok érdekes adatot nyújt mind az író fejlődéséről, magatartásáról és sorsáról, mind pedig a korról.

Keserű ember — ezzel lehet talán legjobban jellemezni az embert, az írot: keserű ember, keserű író, keserű hangú művek. Ez Nagy Lajos, ez az ő életműve. S önéletrajzának, kora műveinek olvasása közben nem is ezen a keserűségen csodálkozunk, mint inkább azon, hogy még olyan kiváló kortársai, mint Kosztolányi, Babits, stb. is csodálkoztak ezen a keserűségen és nem értették, vagy nem akarták megérteni. Pedig az írot, az embert, életkörülményeit és kora irodalmi körülményeit ismerve egészen természetesnek tűnik ez a keserűség. Írásainak kesernyész hangja annyira hozzátartozik témájukhoz, s annyira hozzátartozik magához Nagy Lajoshoz, mint gondolathoz a szó, emberhez a ruha.

Már születése szerencsétlenül esett: törvénytelen gyermek volt, s ez még felnőtt korában is többször kínozza. Iskoláskora előtt nagyszülei nevelték, csak ezután

került anyjához; sokáig idegen, félszeg maradt hozzá, s negyvenkilenc éves korában mutatta ki először gyermeki szeretetét iránta. Az iskolában valahogy kiverekedte helyét szorgalma révén, de amint »kilépett az életbe«, tapasztalnia kellett, hogy itt már nem a tudás, nem a szorgalom szerint ítélik meg az embert, hanem valami egészen más szempont, szerint: a szerint, hogy milyen szülőktől származik és mennyije van.

Írói pályájának kezdete az első világháború előtti évekre esik, amikor a rendszer talán nem fojtott el csirájában minden szabad gondolkodást és igazmondást, csak éppen nem lehetett megélni az igazmondásból, a valóság hiteles írói ábrázolásából. Legelső novellájáról ezt mondja az író: »Mi a csodát akarhattam én ezzel a novellával? Nyilván nem az olvasó szórakoztatására gondoltam... Valami különös cél vezetett, amelyet röviden társadalomkritikának nevezhetek.« Minden bővebb magyarázat nélkül is nyilvánvaló, hogy becsületes írói feladatra vállalkozott, de egyben nagyon rossz utat választott az érvényesülés felé.

Természetes, hogy az önéletrajz olvasása közben az olvasónak kedve kerekedeg az itt említett írásokat elolvasni, nagyon érdekes, sőt izgalmas studium ez. Felapozva a Nyugat háborúelőtti évfolyamainak egy-egy számát itt-ott találkozunk írásaival: novelláival, könyvkritikáival, könyvismertetéseivel. A Nyugat 1914. január 16-i számában található például az Egy berlini leány című novella. Erdemes lesz vele kissé közelebről megismerkedni, mert az író is foglalkozik vele önéletrajzában és valóban nagyszerű példája annak, hogyan dolgozott Nagy Lajos. Egyben azt is megláthatjuk belőle, miért nem tudott például a Pesti Hírlap vagy

más tekintélyesebb polgári lapok számára megfelelő novellát, tárcanovellát írni. A novella arról szól, hogy két fiatalember vasárnap délután a ligetbe megy szerelmet keresni. A délutáni bolyongás eredménytelen maradt, de hazafelé az utcán »leszólítanak« egy csinos lányt. Később kiderül róla, hogy berlini német lány, Budapesten nevelősködik egy bankár családnál. A fiúk nagynehezen megegyeznek, hogy melyiküknek van joga hozzá, s így az egyiknek szeretője lesz négy esztendőre. Közben a leány beteg anyja hívására hazamegy, s utána nem jut álláshoz Pesten. A viszony megszakad. Ennyi a novella, de mégsem ennyi. A két fiatalember ligeti sétája kapcsán ugyanis az író a következőket mondja el: »A népnek szegény, csúnya lányai vannak itt. A szépek, akik termettek a nép nyomorúságos sorai-ban, már ki vannak válogatva. Azokat már felszította magába a felsőbb réteg. A felsőbb réteg mindenét felszívja a népnek. Ahogy a munkája eredményét, úgy a nőit is...« S egyébként is az egész novella a szegények és gazdagok erkölcsének, szerelmi életének összehasonlítására épül. A nevelőnő nagyságja ugyanis szerelmi viszonyt folytat egy ügyvéd-dal, de amikor a lány viszonyáról tudomást szerez, felháborodik, erkölcsi prédikációt tart és el akarja kergetni.

Első tekintetre tehát úgy tűnik, hogy egészen ártatlan írás, akár-melyik polgári lapban megjelenhetett volna. Az említett részletek azonban »elrontják«, alkalmatlanná teszik arra, hogy valamelyik nagy lapban megjelenjék, és komoly honoráriumot kapjon érte.

Nagyon jellemző Nagy Lajos írói magatartására, hogy — legálább is ezekben az években — nem áll valamely meghatározott eszme vagy mozgalom szolgálatá-

ban, de nem tekinti eléggé megélhetősi lehetőségeknek, foglalkozásnak sem az írást ahhoz, hogy megválogassa, mit és hogyan írjon. Egyszerűen, szinte ösztönösen igyekszik az igazságot megírni. Kortársai, barátai, írótlársai inkább sajnálják elesetségét, mintsem félnék tőle, vagy irigykednek rá. (Nem is volt mit irigyelni tőle). Egyesek még jótanácsot is adtak neki, hogy írjon, illetve »gyártson« kelendő cikket.

Írói kvalitását általában nem vonták kétségbe. Igen érdekes ennek igazolásaképpen beleolvasni Kosztolányi Dezső egyik írásába a Nyugatban, amelyben éppen az említett Egy berlini leány című novellával is foglalkozik. Így kezdi: »Nagy Lajos elbeszélő művésze tiszta és józan«. Majd ezeket mondja: »Elvei vannak. Azzal a fiatal írónemzedékkel szemben, melynek jórészt művészetközönségi a világszemlélete és hite szerint az élet legfőlegb csak ösztönzést nyújt az alkotásra, ő fontos és nagy szerepet tulajdonít az életélménynek. Alakjai — érezni lehet — eleven modellekről mintázódnak. **Szellemi élete középpontjában** nem is a művészet, hanem az **ítélet, az erkölcs és igazságosság van.**« Vagyis Nagy Lajos szerint nem az élet van az irodalomért, művészetért, hanem fordítva. Kosztolányi tehát igen jól meglátta Nagy Lajos írói szándékát s azt is, mennyire elűt kortársainak nagyobb részétől. Ehhez ma is alig van hozzáadnivalónk, legföljebb annyi, hogy — noha Kosztolányi így zárja cikkét: »Akarhatunk-e többet?« — mégis több novelláját, tárcáját visszaadta azzal, hogy »nem nekünk való«, mármint nem annak a lapnak, amelynek ő szerkesztette a tárcarovatát. Nem is arról van szó, hogy nem értették volna meg, inkább talán nagyon is megértették.

Akikhez azonban szőlt, azokhoz nem jutott el, akikhez pedig eljutott, azoknak nem kellett.

Mikor nagy nehezen könyveinek kiadására szánja magát — részben saját költségén, előfizetőket gyűjtve, részben pedig kiadóvállalatokkal alkudozva — egymás után buknak meg könyvei, mondja önéletrajzában. Mégis konokul kitart felfogása és módszere mellett, egyre jobban tudatosodik benne. Műveinek nemcsak a tartalma különös, szokatlan és kesernyés, hanem a szerkezete, formája is merőben különbözött a szokványostól. A Kiskunhalom című regényéről mondja: »Szakítok a regényévszázados szokványos formájával: nem lesz benne főhős (mivel hogy az életben senki sem főhős), nem lesz meséje, azaz nem indul el benne valamely történet, amely bonyolódik, amelyet fordulatosan csűrnek-csavarnak és végül csattanóval fejeznek be.« Előbb talán ösztönösen, de később tudatosan is tiltakozik a regényírás elavult módszerei és formái ellen, és az egyszerűsége törekszik. Ismét Kosztolányit idézzük, mert egyszerűen fogalmazza meg Nagy Lajos írói módszerét: »Eszköze alig van. Festőt jelzőket nem használ. Rábízza magát a megfigyelés bizonyosságára« — írja említett cikkében (Nyugat, 1917. okt. 1.)

Mint bevezetőben említettük, önéletrajzi regényei részben emlékiratok is, amennyiben a kortegésében igyekeznek bemutatni. Különösen érdekes ilyen szempontból az irodalmi élet bemutatása. Nagyszerű példákön szemlélteti a tökéleuralkodását, a hírlapírás negatív hatását az irodalmi életben az első világháború előtt, a bértollnokok, sőt érdemes írók behódolását is a háborús propagandának, majd villámgyors színváltását a forradalom és ellenforradalom

éveiben stb. Eből a szempontból érdekes megemlíteni Találkozásom az antiszemizmussal című írását a fehér terror első éveiből, különösen pedig a Századunkban megjelent Magyar író 1929-ben című cikkét. A szerző teljes egészében közli ezt a cikket önéletrajzában, mert úgy találja, hogy részletesen ábrázolja az akkori irodalmi viszonyokat is. Mindjárt bevezetőben rámutat, hogy a művészi alkotás szabadságának nemcsak az irodalmon kívül álló örök — rendőr, ügyész, bíró — állnak útjában, hanem osztályérdekeiknél fogva a kiadó, szerkesztő, lektor, kritikus és az olvasó is. A magyar írónak mindezekre gondolnia kell alkotás közben, míg a szerencsésebb írók más országokban sokkal okosabb dolgokon törhetik a fejüket. A helyzetből, amelyben »hatnázsás tréfákat is szabad mondani a nemzeti életről, ugyanakkor a féltékeny igazságok már üldözendők« — levonja a végső következtetést is: »... a magyar író regényben gondolkodik. És állítom, hogy nem is tud nagyon szabadon gondolkodni — tehát olyan sikeresen sem — mint ahogyan a német vagy francia író gondolkodik. Mert akinek már hosszú évek óta nem szabad, az később már nem is mer és végül nem is tud, még ha már merne is.«

Talán az sem érthetetlen ezek után, hogy sikertelenségei, amelyek éppen a bátorságának, igazságszeretetének voltak a következményei, végül is kikezdték önbizalmát és bizalmatlanná tették mindazok iránt, akik valahogyan érvényesülni tudtak. A saját példáján tapasztalhatta, hogy igazmondás, bátor valóságábrázolás és érvényesülés Magyarországon nem igen jártak együtt. Az egyetlen Karinthy Frigyeset kivéve — és

részben Moinár Ferencet — egyetlen befutott íróval sem élt barátságban. Adyval találkozott, de csak hamar faképnél hagyta, mert úgy találta, hogy Ady fölényeskedik vele, s általában kerülte az elismert kiváló írókat, mert nem akarta magát fölényeskedésnek kitenni. Talán ez magyarázza, hogy Móricz Zsigmond iránt is igazságtalan volt és talán csak halála után ismerte el írói nagyságát. Noha Gorkijt például szerette, az Anya című regényéről azt írta, hogy soha unalmasabb regényt nem olvasott. Van azonban ebben a könyvbírálatban egy szűkszavú írói vallomás is, amelyet érdemes megfigyelni: »Tisztelem a Gorkij bús és komoly hangját, nagy szívét és mélységet kutató szemét — és nekem is szomorú és szent ügyem az emberi nyomorúság, amelyről igazában ez a regény szól, tisztelem a szocializmus törekvéseit — szinte szeretném, ha egy némely dologban, amidőn regényéről szoltam, kissé tévedtem volna.« (Nyugat, 1913. nov. 1.) (Ez a kívánsága ama kevesek közé tartozik, melyek teljes egészében valóra váltak.) Nagy Lajos tehát már 1913-ban határozottan vallja, hogy szomorú és szent ügye az emberi nyomorúság és tiszteli a szocializmus törekvéseit, mégsem vitt vezető szerepet a Tanácsköztársaság idején, sőt igen fájlalta, s joggal, hogy egy polgári író mellé nevezték ki társszerkesztőnek, de inkább csak segédszerkesztőnek egy vicclaphoz. A felszabadulás már betegen, öregén érte — mondja egy ismertetés róla. De egyéniségét éppen az jellemzi, hogy minden határozottsága, kitartása és bátorsága mellett sem volt harcos ember, nem örökölte Petőfi mentalitását, nem tudott néptribun

lenni sem a forradalom idején, sem a békés korszakban, mint például Ady.

Eletművének felmérése az irodalomtörténészek soronkövetkező fel-

adatai közé tartozik. Az olvasó számára azonban ezek az önéletrajzi regények biztos útmutatóul szolgálhatnak Nagy Lajos műveinek megértéséhez.

VSZEVOLOD MEYERHOLD

Gondolatok korunk színházáról

A sztalini tisztogatások annakidején Vszevolod E. Meyerholdot, a hírneves orosz rendezőt és színházi teoretikust sem kímélték meg. 1938-ban kizárták a pártból, majd száműzték. Éveken át csak szidalmakkal illették, neve mellől sohasem maradt el a „dekadens”, „formalista”, „a szocializmus ellensége” jelző. Nemrég rehabilitálták és post humus visszavették a pártba. A Szovjetunióban ma újra foglalkoznak elméleti műveivel és bejelentették, hogy tanulmányozni fogják irodalmi hagyatékát.

A Tyeatr folyóirat márciusban „V. E. Meyerhold a színművészetről” közös cím alatt hat írását közölte a moszkvai irodalmi és művészeti központ állami levéltárában őrzött győzött győzött jegyzetek alapján.

A cikkeit bevezető kommentár ugyan tartózkodással ír róla, mégis hangsúlyozza, hogy Meyerhold „a dekadens színház legerőteljesebb képviselője”. Tanítómasterének vallotta Sztaniszlavszkijt és hevesen támadta a Hudozsesztvenij színház művészetét; a „tisza színház” fanatikusa; azt hirdette, hogy az irodalmat ki kell dobni a színházból, és ő vezette azt a színházat, amelyben az első szovjet drámákat játszották; esztéta-rendező, aki kifinomult látványosságokat rendezett, és aszkéta-rendező, aki a legszükségesebben kívül mindent kidobott a színpadról. Mindezek a végletek — mondja a bevezető — egy emberben egyesültek, akinek műve tanulmányozókra vár.

Meyerholdról, erről a páratlan képességű és egyéniségű művésztől, akiben valóban érdekesen találkozott a végletek, keveset tudunk a világon, habár már a forradalom előtt is kitűnt, mint az új színi kifejezés bátor harcosa. A forradalom alatt a bolsevikokhoz csatlakozott, belépett a kommunista pártba, s nagy lendülettel vetette magát az új